

MOLNÁR IMRE

Nyitva maradt egy ajtó

Apa(szocio)gráfia

Apácska, édesapa elment. Nyugodjék békében. Utolsó perceiben, az utolsó szó jogán még csodálkozva kérdezte: – Istenem, hát meghalok? – De választ a kérdésére már nem ettől a világtól kapott, ennek a világnak a válasza az az emberi szavakkal le nem írható mély csönd volt, amelybe élete hajója lassan elmerült.

Mondják, az utolsó percek azok, melyekben az élettől búcsúzók lelki szemei előtt filmként peregnek le földi életének eseményei. Vajon milyen filmet láthatott maga előtt apácska, akinek férfitársasága egybeesett a szocializmusnak nevezett korszak hajnalával, s aki élete első élményei között a világtörténelmet saját bőrén tanulhatta meg úgy, hogy a háború géppuskáinak ropogásával együtt háromszor kellett apjával együtt átélnie, miként fosztják meg családjukat, az akkoriban éppen erőre kapó kis gazdaságukat is, a teljes állatállománytól, előbb a németek, majd az oroszok, közben-közben a magukat partizánoknak kinevező környékbeli csőcselék-emberek, akiket maguk között csak senkiházinak neveztek a falusiak.

Kis családja, a Trianon utáni időkből, az „első csehek alatt” ugyan gürcölve a természetlen földdel, de mégiscsak fenn tudta tartani magát, s a „majdcsak egyenesbe jövünk” reménykedésével fogadta a „magyarok alatti” világot. A hiú reménynek a „második csehek” alatti világ magyarüldözésének letaglózó következményei vetettek véget. Nagypámnak szegényparaszti sora miatt a csehországi deportálás „fehér lapját” kézbesítették, ám mire reá került a sor, 1947 tavaszán, felsőbb parancsra leállították a kegyetlen elhurcolások embertelen időszakát. Alig egy évre rá azonban neki, az alig felcseperedett idősebb testvérnek, már ott kellett hagynia a falut, a családi gazdaságot, és kötelező jelleggel ipari munkára, még hozzá bányai ipari munkára kellett jelentkeznie. Nehogy nagypámat – mert mindkét fiát a „magángazdaságban” foglalkoztatta – a „győzedelmes februárral” hatalomra kerülő új rendszer kuláknak nyilvánítsa. Mindezt jól az eszébe vésték a környék új urai, a vörös képpel és bőr aktatáskával a faluban megjelenő, eladdig sose látott „komiszárok, precedák és tajomnyikok”, akik a járási központba nemcsak rendszeresen beidéztek nagypámat, de benn is tartották, ha épp úgy látták jónak. A napi megpróbáltatást jelentő zaklatásnak a kényszer-szövetkezetesítés „béke korszaka” vetett véget. Az eddigi életét szorgos és takaros gazdaemberként élő nagypámnak az új világban haláláig tehéngondozóként kellett számolnia

a napi „munkaegységet”, amit munkabéreként adott afféle könyöradományként a minden anyagi eszközét felszipantó mindenható „JRD”. A szinte sihederként bányaszolgálatra rendelt apámat az ötvenes évek elején katonai szolgálatra sorozták be, ahol igazán csak annak tudott örülni, hogy falujából ő volt az első olyan magyar, akit „megbízhatatlan káderként” nem eleve „büntetőszázadba” soroztak be a fegyveres alakulatba. Rövid munkás múltja, illetve az odavaló „önkéntes jelentkezése” afféle bizalmi emberre tette őt felettesei szemében. Így altiszti rangig vihette a második republika szocializmust védő néphadseregében. Közvetlenül leszerelése után már nem a szénfront, hanem az annál egy fokkal talán enyhébbnek látszó építőipar szippantotta őt fel sok ezer dél-szlovákiai sorstársával együtt. Megnősült, megszületett első gyermeke, ám neki Ipoly menti társaival együtt ingázó munkásként messzi északra utazva, évekig zsúfolt, fapados munkásvonatok folyosóin kellett préselődni munkába menet-jövet. Hosszú órákon keresztül utaztak így a dél felől érkező munkásemberek, míg a szerelvények szuszogva, téli fagyban, rekkenő nyári hőségben meg nem érkeztek Észak-Szlovákia frissen formálódó ipari központjaiba.

Növekvő gyermekként én csak mint vendéget ismerhettem őt, hisz szabad szombat nem lévén, kéthetenként egyszer térhetett haza családjához. Amikor végre megérkezett, szennyes ruhától dagadó zsákjából, nagy táskájából előkerült egy-egy csomag stollwerk, tábla csokoládé is, mellyel két napra magához tudta szelídíteni gyermekei idegenkedését. De csak szűk két napra, a péntek esti érkezés után ugyanis szinte azonnal bekövetkezett a vasárnap esti távozás, hogy hétfőn, idejében munkába tudjon állni az újabb és újabb építkezések valamelyikén. Ezt a soha nem múló idegenséget némiképp az enyhítette, hogy iskoláskorúvá cseperedve nyári vakációimból sokszor töltöttem egy-egy hetet hasonló sorsú Ipoly menti pajtásaimmal együtt Turócszentmárton, Zólyom, Besztercebánya tájain, mikor hová vetette apámat a sors vagy a mindenható munkáltató szocialista „Stavba”, az építőipar.

Ilyenkor láthattam, hogy magyar munkások százai építik Szlovákia városainak új lakónegyedeit, kórházait, iskoláit, szállodáit. Vagy épp erdőt irtanak, utakat, hidakat építenek, ássák vízvezetékrendszerek csatornáit nagyvárosok betonútjainak vagy eldugott kis települések poros utcáinak mentén. Gyermekként köztük voltam, amikor fürdőmedencét betonoztak, partizánemlékművet emeltek, vagy amikor munka után „feke-tézni” indultak a mester, a párttitkár vagy más korifeus családi vagy hétvégi házához, némi bérkiegészítés reményében vékonyka fizetésük mellé.

Amikor egy-egy hetet tölthettem így a különböző építkezéseken, s apa a munka idejéből lecsípve vagy egy-egy „fájront” után kézen fogva, végigsétált velem az idegen városok utcáin, akkor sok helyen, sokan köszöntek neki vissza szlovákul és még többen magyarul.

– Itt ennyi magyar lakik? – kérdeztem őt egyszer.

– Ahol dolgozni kell, ott mindenütt találsz magyarokat – hangzott a szűkszavú válasz. Azóta sokszor volt alkalmam meggyőződni válaszának igazságtartalmából, nemcsak Szlovákia-szerte.

A gyermek ott lakott apjával az iparosítás első éveiben összetákolt fabarakkokban, ahol az ágy alatt volt a lavór, a gumicsizma meg a kőműveskanál, és a bakancsba dugott zokniba éjszaka belekölykezték az egerek. Ott lakott velük, amíg fel nem építettek maguknak az új munkásszállókat, ahol a takarítónő készletükből kiitta a borotvaszeszt, ahol a szekrény polcain együtt volt a cigaretta (a Detva, a Bystrica, majd a méregerős Čarda) a hazuról hozott szalonnával, kenyérrrel meg a pálinkával. A pálinkával, mellyel szertartásszerűen kellett elkezdjék és befejezjék a nap. A munkás hétköznapi monotonszürke egyformasága sosem változott: a kanális ásása, a betonkeverés, a falazás, a vakolás egy-egy felvonása közt újságpapírba csomagolt töpörtyűt reggeliztek, majd ebédként barna kenyérrrel ették a legolcsóbban kapható szalámit vagy húskonzervet, s mindehhez sóba mártott erős paprikát faltak. Fájront után a barakkok rezsóin ütött-kopott lábasokban sült szalonna sercegett, virsli főtt, melyhez vöröshagyma és a hazuról demizonban hozott bor dukált. Munka közben mindig, mindenütt maradhatatlanul ott volt a fillérekből, koronákból „összecihelt” sör, bor vagy borovicska, amely kellett, hogy melegítsen, nemcsak télen, a térdig érő havakban, csontig erős fagyokban, nemcsak a nyirkos őszben és a párás tavaszokban, hanem mindig, mert melegítenie kellett a hiányzó család melege, az asszony meg a gyermekszemek számonkérő tekintete helyett is.

A rajokban ingázó első generációs magyar munkásosztály minden korosztályt képviselő tagjai, sokszor egyenesen az eke szarva mellől indultak a messzi nagyvárosokban kínált kenyérkereset lehetősége után. Indultak ünnepőbe öltözve a falvak behúzott nyakú, hallgatag parasztemberei, akik az ipari munkát eddig csak alkalmi formájában ismerték, s megérkezésük után tétován topogtak a nagyvárosok állomásain és utcáin a kezükbe sehogyan sem illő bőrtáskákkal vagy a vállukra vetett vászonzsákokkal.

Az első pillanatban felismerhette őket, aki látta, hogy hajolnak le az építkezések környékén szétszórt szögekért, még ha görbék voltak is azok, a teherautókkal, buldózerekkel földbe taposott ácskapocsért, fadarabért, vagy ahogy a maguk készítette nyírfafa seprűvel tisztára separték a munkásbarakkok környékét, este pedig az ágy szélén ülve, ha kellett, cipőt talpaltak, otthonra balta- vagy kapanyelet faragtak.

Dél-Szlovákia elsőgenerációs munkásnépének tagjai ilyen ártatlanul sodródtak a tragédiákba is. A szülőföldön maradt szeretteik a szorongás és a félelem leheletét érezték, amikor a falu kiürülő főutcáján az asszonyok, kiállva a házak elé, valami mérhetetlen szomorúsággal néztek a távoli ismeretlenbe távozó férjeik után. Szorongásuk nem volt alaptalan, mert az elmenő férj, gyermek, apa nem mindig tért haza a saját lábán. Sokszor hozták, vagy megnyomorodva egy-egy munkahelyi baleset nyomán, vagy pedig végleg kiterítve. Szülőfalumba így hozták haza azt az „öt halottat”, akiket a nagyváros egyik állomásán gázolt halálra a vonat, mert a leeresztett sorompón, mint a kertkapu

résein átbújva, akartak átjutni a vágányokon. Temetésükön a falu végleg levetette addigi népviseletét, s az asszonykép – tán örökre – feketébe öltözött.

Így hozták haza azt, akire a panel rázuhant, akivel felborult a pótkocsi, aki vízbe fulladt, aki lefordulva az állásról nyakát szegte, vagy aki egyszerűen lapáttal a kezében bukott orra, mert szervezete nem bírta az útépités (az aszfaltozás) mérges gázait, vagy akit reggelre találtak holtan a munkásszálló ágyán, noha este „úgy feküdt le, hogy semmi baja sem volt”. Asszonyaik úgy siratták el őket, olyan reménytelen kétségbeeséssel, mint korábban a háborúban elveszetteket, s úgy, mintha haláluk valamiféle elkerülhetetlen fátum folytatódása lett volna. Apám elbeszéléseiből sokszor jut eszembe az a jelenet, amikor egy alkalommal ő is kizuhant a „Matica slovenská” akkoriban magyar munkások által épülő turócszentmártoni székházának tizedik emeleti ablakából. Egy korhadt padló pattant alatta ketté testének ránehezedő súlya alatt. A zuhanástól és a biztos haláltól a közvetlenül mellette lévő emelődaru karja mentette meg, amely aztán – mint valami könnyű pelyhet – tette le őt az épület mellett a földre. S míg én mint hősre, úgy tekintettem apámra, alig vettem észre anyámat, aki falféher arccal szótlanul hallgatta apám történetét.

Apámmal az ismerkedést a mindennapok adta helyzetekben valójában tizenöt éves koromban kezdtem. Akkor, tizenöt évvel születésem után döntött úgy, hogy véget vet ingázó életmódjának, s nemcsak a hétvégéket, hanem a hétköznapokat is velünk tölti. Lényegében tizenhat évvel a házasságkötés után kezdődött el szüleim házaselete is. Érthető, hogy ez az elhúzódott kezdet nem hozott súrlódásmentes folytatást. Anyám megszokta, mert rá volt utalva, hogy ő maga irányítsa a háztartást, sőt a ház körüli teendőket is. Megtanulta, hogyan kell beosztani a pénzt, hogy mindenre jusson. Hárman voltunk már akkor testvérek. Apám, hazatérve úgy érezte, családfőként őt illeti az irányítás joga. Nehezen szokta meg a munkamegosztás kényszerét, jött-ment, iszogatót, sokáig nem találta a helyét, de a család együtt maradt. Vajon hány család szétesése, megrázkódtatása kötődik Dél-Szlovákia magyarjainak ingázó életmódjához? Egy későbbi kedves tanárom (Magyarország egyik legjobb demográfiai szakértője), amikor elmeséltem neki az otthoni állapotokat, beszéltem a hétfőnként elnéptelenedő falvakról, elképedve kapott a homlokához, és azt mondta: „Kész csoda, hogy egyáltalán van még szaporulat azon a tájon.” A csodához az is hozzátartozik, hogy egyáltalán megmaradt e „törékeny falvak” életképessége, hogy kevés kivételtől eltekintve nem költözött el azok valamennyi lakója a városokba, más, jobb megélhetést kínáló vidékekre, hiszen az egymást követő nemzedékekre szabott vándorlósors nemcsak a fizikai munkaerőt vitte el a falvakból, elvitte a szellemi kapacitást is, mely gazdasági és lelki sáfára is lehetett volna a faluközösség életének, jövőjének.

Aki ugyanis egész héten át idegen vidékek, más települések felvirágoztatására áldozta energiáját, annak a hét végére legfeljebb annyi ereje maradt, hogy keserves munkával felépítse (vagy átépítse) saját portáját, gondozza kertjét, szőlőjét, egyebeket. Emberfeletti erő kellett ahhoz is, hogy az elmenők és hazaérkezők mással is törődni

tudjanak, mint saját napi létfeltételeik megteremtésével. Ennek ellenére jól emlékszem, miként alakították meg apámék vasárnap délutánoként az „elsőházban” (azaz a tisztaszobában) összeülve a Csemadok-szervezetet, hogyan tanultak és játszottak színdarabot, miként verbuváltak asszonykórust, majd férfikart, hogyan énekelték a passiójátékot a templomban, hogyan építették fel falunk kultúrházát, renoválták templomát, plébániáját jórészt társadalmi munkában, nyúlfarknyi szabadidejükből lopva el az ehhez szükséges munkaórákat.

Pedig hazaérkezésük után erejük rohamosan fogyatkozott, és ezernyi nyavalya támadta meg őket. Mintha ártó démonok költöztek volna szervezetükbe, melyek lángba borították gyomrukát, megdagasztották májukat, belekapaszkodtak szívbillentyűikbe, görcsbe rántották veséjüket, epéjüket, dagadó erekkel térképezték be kezüket és lábukat. Legtöbbjüket épp a betegség akadályozta meg abban, hogy távoli munkahelelyén maradjon, vagy ha hazatért, oda visszatérjen. Pedig a kísértés nagy volt. Emlékszem, hányszor gördült házunk elé apám egykori nagyfőnökeinek ringó fekete „hatszázhármás” autója, jöttek, hogy rábeszéljék őt, térjen vissza vagy legalább küldjön embereket maga helyett, mert sorra szétesnek a jól működő brigádok, nincs megbízható munkás, szétszéledt a magyar „kőművesparti”, az „ácsparti”, elmentek a „vasasok”. Apám helyett, aki tán hajlott is volna a szóra, ilyenkor – érezve a veszélyt – anyám parancsolt erélyes nemet. A baj pedig közeledett. Előbb abban mutatkozott meg, hogy ötvenes koruk környékén sorra dőltek ki a sorból apám gyermekkori pajtásai, barátai. Ő maga is több súlyos betegségen esett át, s amikor egészsége, sorsa jobbra fordulásában reménykedtünk, Csernobil katasztrófája után fél évvel mogyorónyi daganatok jelentek meg a torkában. A kezelőorvosi vizsgálat rákot, abból is az egyik legrosszabb fajtát állapított meg, s attól kezdve rohamosan zajlott minden.

Munkáséveinek ifjúsága a „szocializmus” építésének kezdetével, betegsége a „fejlett szocializmus” korszakának elérésével, halála pedig e korszak „bukásával” esett egybe. Élete áldozat volt azon az oltáron, melyet erőszakkal emeltek az ő nevében, de az ő és sorstársai ellenére. Az azóta „métélyként” emlegetett kommunista ideológiát könnyedén elfújta fejünk felül a szél. A nevében handabandázók rövid idő elteltével vagy áldozattá nyilvánították magukat, vagy ügyes „testcsellel” maszk- és pályamódosítást végrehajtva továbbra is haszonélvezői lettek a nagy „korszakváltásnak”. A letűnt korszak valódi áldozatai pedig csöndben lelépve a történelem színpadáról sorra idő előtt távoztak az élők sorából.

Állok fejfájánál, amelyen ott a szűkszavú tudósítás: Élt 57 évet, s lélekben azt kérdelem tőle, vajon ki az, akitől számonkérhetem életét. Ki az, akitől megkérdezhetem, miért kellett így alakulnia sorsának? Ki hibáztatható az ellopott gyermekkorért, a megálázott ifjúságáért, szétszabdalt családi életéért, az összeomlott egészségéért, egy életpályának, egy ember sorsának tragikus rövidségéért?

Ő abban az életkorban távozott el közülünk, amikor az átlagember általában élete csúcsteljesítményét produkálja. De hogyan nevezhető a halál az élet csúcsteljesítmé-

nyének? Szekrénye aljába gyűrve megtaláltam az „építőmunka” elismeréseként kapott okleveleket, ilyen-amolyan érdemjeleket, jutalomplecsniket, amelyeket „hálából” kenyéradótól kapott. Soha egy rossz szót sem hallottam tőle azokra, akiknek dolgozott, de a szlovákokra sem úgy általában. Miként hibáztathatnék hát én bárkit is az ő nevében, ha ő maga ilyet nem tett soha? De a tényeken mindez már semmit sem változtat, s nem változik a tények legfájdalmasabbika sem, hogy apa, apuska nincs többé, hogy földi élete megszűnt létezni. Elment, s „nyitva maradt utána egy ajtó”, amelyen a múlt sötét és jeges szele tódul befelé utódainak életébe is. Tudom, a nyitott ajtó küszöbét egyszer nekünk, az ő utódainak is át kell lépnünk – miként azt egy öreg bölcs palóc ember mondta, aki azóta már maga is átlépte ama bizonyos küszöböt.

A küszöböt mindannyian átlépjük majd, de talán reménykedhetünk, hogy lehetőségünk adódik eldönteni, milyen ügyek áldozataként.